
Мовазнаўства

А.А. КОЖЫНАВА

ДА ПЫТАННЯ ПРА ПЕРАКЛАДЫ ЕВАНГЕЛЬСКІХ ТЭКСТАЎ XVI ст.

The article deals with digression in the translation of the verse Matt 10:16 $\gamma\acute{\iota}\nu\epsilon\sigma\theta\epsilon\ \sigma\acute{\upsilon}\nu\ \phi\acute{\rho}\ \acute{\omicron}\nu\tau\ \mu\omicron\tau\ \acute{\omega}\varsigma\ \sigma\iota\ \delta\acute{\upsilon}\rho\epsilon\iota\varsigma\ \kappa\alpha\iota\ \alpha\kappa\acute{\epsilon}\rho\alpha\iota\omicron\iota\ \acute{\omega}\varsigma\ \alpha\iota\ \pi\epsilon\rho\iota\sigma\tau\epsilon\rho\alpha\iota$ in the Polish and Church Slavonic Gospels. It is possible to say that all these variations are called into being by the process of assimilation and comprehending the text by the translators.

У гісторыі польскай літаратуры шаснаццатае стагоддзе адзначана амаль што раптоўным з'яўленнем вялікай колькасці перакладаў Свяшчэннага Пісання, у прыватнасці Новага Запавету. Усе гэтыя пераклады ў большай ці меншай ступені падвяргаліся цензуры ці самацензуры на прадмет адпаведнасці прынцыпам веравызнання. Вядома, напрыклад, што ўзоры пераклад Якуба Вуйка, што заняў цэнтральнае месца сярод іншых тагачасных перакладаў, папраўлялі «пяць рэдактараў», моцных у каталіцкай веры і асцярожных у выбары слоў (Klemensiewicz 1965, 26).

Перасячэнні паміж тэкстамі, раздзеленымі дэмаркацыйнай лініяй веравызнання, можна ў нешматлікіх выпадках растлумачыць прамымі запазычаннямі. Напрыклад, з упэўненасцю гаварыць пра тое, што Сымон Будны пры перакладзе фрагмента Лк. 10, 19 скарыстаўся з кірыла-мяфодзіеўскага варыянта, гл. *се даж вамь власть настѣпати на змиа и скорѣпнѣа* (Map.). У яго мы знаходзім *daję wam moc deptać po węzoch / u szkorpiech* (Bud.) з гласай на палях: «Co są szkorpy / a iáko złe niedziwiatkami ie przekładaia / czytay Serbarz polski». Сапраўды, у іншых тлумачэннях знаходзім на месцы грэч. як $\acute{\omicron}\ \sigma\kappa\omicron\rho\tau\acute{\iota}\omicron\varsigma$ лексему *niedzwiatka*: у Вуйка – *dalem wam moc deptać po węzach u niedzwiatkách* (Wuj.); у зробленым пад апекай Мікалая Радзівіла і выдадзеным у Нясвіжы ў 1563 г. тым жа Даніэлем Лэнчыцкім, што друкаваў Буднага, – *wam moc dawam deptać węze u niedzwiatki* (Nieśw.). Будны меў рацыю – *niedzwiatka* 'мядзведка, драпежнае насякомае, якое жыве ў глебе і псуе гародніну' – непрыемны для чалавека сусед, але не такі небяспечны, як $\acute{\omicron}\ \sigma\kappa\omicron\rho\tau\acute{\iota}\omicron\varsigma$ 'скарпіён' з евангельскага тэксту.

Аднак адпаведнасць большасці фрагментаў, што атрымліваюць падобныя пераклады ў праваслаўнай стараславянскай (потым – царкоўнаславянскай) і каталіцкай польскай версіях Новага Запавету, тлумачыцца не непасрэдным запазычаннем, але агульнасцю першакрыніцы і падабенствам кагнітыўных працэсаў у чалавечай свядомасці. Менавіта з такім выпадкам мы сустракаемся пры разглядзе верша Кол. 3, 12 у польскіх перакладах Апостала – *Przyobleczciez się tedy (iako wybrani Boży, święci, u umiłowani) we wnętrzości miłosierdzia...* (Wuj.; гл. таксама Brzest., Nieśw.). Лексема *wnętrzości* мае значэнне 'wnętrza, trzewa, kiszki' (Linde 1860 a, 564), якое зусім не падыходзіць для выражэння агульнага сэнсу ўрыўка, дзе гаворка ідзе пра станоўчыя якасці.

Упершыню з аналагічным па сэнсавай структуры перакладам сустракаем ся ў першым славянскім Апостале – Енінскім апостале-апракасе: *овлѣцѣте сѧ ѣко избранн боꙋ... въ жтровж щедротъ и благость* (Ен. Кол. 3, 12). Цытату гэту можна таксама ўбачыць у Грыгорыя Назіанзіна: *затворихомъ щедроты твоя и члколюбне твое, и вътровж милости Бѧ нашего* (Гр. Наз. 314); пазней – у Кірылы Тураўскага: *не прогнѣвайся на мя много съгрѣшившаго, яко имѣя ѹтробѹ щедрот* (Кір. Тур. 302). Канечне, з’яўленне лексемы *жтроба* і ў гэтым кантэксце здаецца досыць дзіўным. Справа ў тым, што *въ жтровж щедротъ* з’яўляецца перакладам грэчаскага *σπλάγχνα οἰκτιρμού*, дзе *τα σπλάγχνα* (мн. л.) азначае ў першым значэнні ‘вантробы (асабліва сэрца, печань, лёгкія)’, а ў пераносным значэнні ‘сэрца, душа, самае дарагое’ (Вейсман 1899, 1146). У гэтым выпадку перакладчык выбраў прамое значэнне, магчыма, не ведаючы пра існаванне пераноснага.

У царкоўнаславянскім перакладзе фрагмент *въ жтровж щедротъ* праіснаваў аж да XVI ст. (гл., напрыклад, Библ. 1499, 300), калі ён быў зменены пры выданні Іванам Фёдаравым першадрукаванага Апостала. У ягоным львоўскім выданні 1574 г., якое амаль што літаральна паўтарае першае, маскоўскае (Немировский 1964), чытаем – *о(в)лецѣтєся оубо какоже избраннїи бгꙋ, стїи і възлюблєннїи, въ мл(с)тъ щедротъ, и блгость* (Ап. И. Фед., Кол. 3, 12). Як вядома, Іван Фёдараў, відаць, разам з Пятром Мсціслаўцам унеслі ў першадрукаваны Апостал шмат змяненняў сэнсавага і лексічнага парадку, відаць, паводле ўзору рэфарматарскай Бібліі, вядомай ім у чэшскім альбо нямецкім варыянце, знішчаючы памылковыя, на іх погляд, формы і архаізмы (Немировский 1964, 285–287). Аднак не ўсе наватарствы замацаваліся ў далейшых выданнях – шмат якія былі выдалены іаакімаўскімі спраўшчыкамі ў 1678 г., і ў далейшым састарэлыя формы ўжо не выклікалі сумненняў.

У XVI ст., у той час, калі Іван Фёдараў правіў тэкст свайго Апостала, з’яўляюцца польскія пераклады, аўтары якіх зноў не бачаць пераноснага значэння арыгінальнай лексемы. Пры гэтым неабавязкова было мець перад вачыма грэчаскі арыгінал: перакладчыкі на лаціну дакладна выкарысталі множны лік слова *viscus (viscera misericordia)*, першым значэннем якога было ‘мяса, вантробы’, а пераносным – ‘самы асяродак, нутро, глыбіня’.

Часам усе выданні могуць падаваць розныя пераклады аднаго і таго ж новазапаветнага верша. Так, верш Мф. 10, 16 перакладаецца наступным чынам:

Мар. (таксама ц.-сл., Острож., Ап. И. Фед., Ап. Мам.) – *бждѣтє же мждри ѣко змїа і цѣли ѣко голѣбье;*

Bud. – *bądźcie przeto rozumni iako węzowie / a nie szkodliwi iako gołębicе;*

Nieśw. – *bądźziesz tedy mądręmi iako węzowie a szczyrymi iako gołębicе;*

Wuj. – *bądźcież mądrymi iako węzowie a prostymi iako gołębicе;*

Brzest. – *bądźcież tedy ostrożnemi iako węzowie a szczyrymi iako gołębicе;*

Gd. – *bądźcież tedy roztropnymi iako węzowie a szczyrymi iako gołębicе.*

У гэтым выпадку цяжка шукаць тлумачэнне розначытанням у тэксце арыгінала. Да таго ж лексемы *мждри*, *mądręmi (mądrymi)*, *roztropnymi*, *ostrożnemi* ў дадазеным выпадку карэспандуюць з грэч. *φρόνμοι* (ад *φρόνμος*), але ў паралельных чытаннях (Рым. 16, 19; Эф. 5, 15) пры дапамозе прыметніка *мждри (mądrzy)* перакладаецца грэч. *σοφοὺς*, пры дапамозе прыметніка *nieroztropnymi* – грэч. *αφρονής* (пар. *φρόνμος*), форма *ostrożnie* адпавядае грэч. *ἀκριβώς*. Усе гэтыя неадпаведнасці адсутнічаюць у лацінскім тэксце. У ім усім формам грэч. *σοφοῦς* паслядоўна адпавядаюць дэрываты прыметніка *sapiens*, а грэч. *φρόνμοι* (пар. *φρόνμοι*, *αφρονής*) звязваецца толькі з вытворнымі ад *prudens*.

Такім чынам, адрозненні паміж перакладамі не ўзыходзяць да арыгінальнага тэксту (грэчаскага ці лацінскага). Дарэчы, з гэтым апошнім тыпам (адрозненнямі, абумоўленымі арыгіналам) можна сустрэцца ва ўжо нагаданым тэксце верша Еф. 5, 15. У цытуемых перакладах можна знайсці тры ягоныя версіі, якія адрозніваюцца паводле сваёй сінтаксічнай структуры:

ц.-сл. – **блудите оубо, како опасно ходите, не тако же немѹдри, но тако же премѹдри;**

Bud. – *patrzcie / jako bacznie chodzicie nie jako niemądrzy / ale iako mądrzy; Brzest., Nieśw.* – *patrzćiesz tedy iakobyście ostroznie chodzili / nie iako głupi, ale iako mądrzy;*

Острож., Ап. И. Фед., Ап. Мам. – **блудите опасно, како ходите, не тако немѹдри, но тако же премѹдри;**

Wuj. – *patrzćiez tedy bracia iakobyście ostroznie chodzili / nie iako niemądrzy, ale iako mądrzy.*

Як відаць, структурныя адрозненні датычаць месца ў сказе сірканстанта (опасно, *ostroznie, bacznie*), а таксама наяўнасці дадатковай лексемы *bracia* ў перакладзе Вуйка. Яны тлумачацца рознымі грэчаскімі і лацінскімі рэдакцыямі (The Greek New Testament 1983, 675). Версія οὖν 'жа (часціца)' ἀκριβῶς 'асцярожна' πῶς 'як, якім чынам', дзе лексема са значэннем 'асцярожна' папярэднічае злучальнаму слову (яна прадстаўлена ў Івана Фёдарова і ў выданні братаў Мамонічаў), – старэйшая, яна прадстаўлена ў папірусе пасланняў апостала Паўла II–III ст. н. э., ва ўніцыяльным рукапісе Новага Завету IV ст., у коптскай рэдакцыі III ст. Маладзейшая версія (οὖν πῶς ἀκριβῶς) адлюстравалася ў царкоўна-славянскім тэксце, у Сымона Буднага, у Брэсцкай бібліі – найстарэйшы яе тэкст адносіцца да VI ст. (параўн. Таксама сірыйскую рэдакцыю V ст.); сюды ж далучаецца большасць візантыйскіх манускрыптаў, а таксама лацінскія пераклады, старэйшы з якіх – IX ст. Дадатковая лексема са значэннем 'браты' (οὖν ἀδελφοὶ πῶς ἀκριβῶς) з'яўляецца з ўніцыяльных рукапісаў IV–V ст., большасці лацінскіх перакладаў, прадстаўлена яна і ў Вульгаце.

Вярнуўшыся да прыгаданых перакладаў верша Мф. 10, 16, можна сказаць, што адрозненні паміж версіямі звязаны не з рознымі спісамі ці рэдакцыямі арыгінальных тэкстаў, а абумоўлены прычынамі больш абстрактнага характару – рознымі шляхамі, па якіх працякае кагнітыўная дзейнасць у чалавечай свядомасці. На павярхоўным узроўні – гэта разумовая дзейнасць пры асэнсаванні прачытанага тэксту на чужой мове і падборы адпаведнага слова роднай мовы для створанага ў свядомасці паняцця. На глыбінным узроўні – гэта разумовая дзейнасць пры падборы слова для створанага ў свядомасці паняцця пры фарміраванні самой моўнай сістэмы. Як вядома, гэта працэсы ізаморфныя.

Здаецца, што пры тлумачэнні дадзенага ўрыўка думка перакладчыкаў, вырваўшыся за межы абазначэнняў уласна разумовых якасцей (*rozumni, mądremi / mądrymi, мѹдри*) накіроўвае працэс наймення паняцця «разумны», па-першае, на збліжэнне з паняццем «шыбкі» (гл. *roztropnymi*).

Сувязь паміж розумам і хуткасцю відавочная – яе заўважыў яшчэ А.А. Патэбня, пацвярджаючы прыкладамі з розных славянскіх моў: "Сіла розуму ў добрым і дрэнным сэнсе збліжаецца з хуткасцю" (Потебня 1976, 323). Цікава, што падобнае развіццё значэнняў назіраецца і ў этымалогіі праслав. **mądr-*: яно ўзыходзіць да і.-е. **mendh-* 'мець сэнс' з першапачатковага 'накізоўваць, быць жвавым, рэзкім'; параўн. др.-ісл. *munda* 'цэліцца, імкнуцца' (Рокоту 1959, 730).

Сувязь з мудрасцю ў лексемы *ostrozny* больш апасродкаваная, але, як здаецца, больш цікавая. Па-першае, гэты прыметнік узыходзіць да праслав. кораня, што звязваецца з і.-е. **sterg-* са значэннем 'клапаціцца' (Рокоту

1959, 1023). Аналагічнае значэнне развіваецца ў грэч. φροντίζω, аднакарэннага φρονιςος, якое і было перакладзена пры дапамозе прыгаданай славянскай лексемы. Па-другое, асцярожнасць вельмі часта параўноўваецца са здольнасцю да назірання, уважлівасцю (параўн. сінанімічныя фразеалагізмы *mieć na ostrożności* і *mieć na baczości*), са здольнасцю да зрокавага ўспрымання (параўн. тлумачэнне польск. *ostrożnie* 'ніе па ошіер, oglądając się' (Linde 1860, 610), параўн. рус. *осторожный* "крайне осмотрительный в своих действиях, поступках" (Словарь русского языка 1986, 656). Але ж тое самае значэнне ляжыць у аснове іншага адпаведніка грэч. φρονιςος – лексемы *rozumny*, якая звязваецца з і.-е. *au-, *au ēi- 'ўспрымаць пачуццямі, бачыць, заўважаць' (Pokorny 1959, 78). Такі шлях развіцця думкі ў дадзеным выпадку неарыгінальны. Можна прыгадаць, прынамсі, яшчэ адзін прыклад падобнага сумяшчэння значэнняў 'бачыць', 'ведаць, знацца на чым-н.', 'клапаціцца'. Ён назіраецца ў дэрыватах праслав. дыял. *šatriti – гэта польск. дыял. *szatrzeć* 'ведаць, разумець', ст.-польск. *sztrzeć się* 'бачыць' і чэш. *šetřiti* 'берагчы, клапаціцца'.

Вельмі цікавыя адносіны ўзнікаюць і паміж лексемамі, што ствараюць другі параўнальны зварот у прыгаданым вершы з Евангелля паводле Матфея. У перакладах можам заўважыць наступныя адзінкі – **цѣли** (Мар., ц.-сл., Острож., Ап. И. Фед., Ап. Мам.), *nie szkodliwi* (Bud.), *prostymi* (Wuj.), *szczyrymi* (Nieśw., Brzest., Gd.).

Можна лічыць, што стараславянскае (і царкоўнаславянскае) **цѣлѣ** дакладна перадае грэч. ἀκεραῖος, якое стаіць у арыгінале і мае значэнне 'цэлы, непашкодзаны, невінаваты' (параўнаем з гэтым варыянт *nie szkodliwy* ў перакладзе С. Буднага). Але гэта адзіны выпадак, калі **цѣлѣ** перакладае менавіта гэтую грэчаскую лексему. Часцей за ўсё ў сваім першым значэнні яно карэспандуе з грэч. σως з тым жа значэннем. У сваю чаргу форма ἀκεραῖος у царкоўна-славянскім перакладзе паралельнага верша з Апостала (Рым. 16, 19) была прадстаўлена прыметнікам **простѣ** – **хощѣ же вась мѣдрыхѣ оубо быти во благое, простыхѣ же въ злое**. Дарэчы, лексеме *prosty* ў даным вершы была аддадзена перавага і ў польскіх евангеллях, а ў перакладзе Вуйка яна сустракаецца і ў фрагменце з Евангелля паводле Матфея (*prostymi iako gołębice*).

Прычына, па якой менавіта ў гэты верш (Мф. 10, 16) у стараславянскія евангеллі, а потым і ў царкоўна-славянскія тэксты трапіла лексема **цѣлѣ** як адпаведнік грэч. ἀκεραῖος, не зусім зразумелая. Магчыма, на гэта паўплываў той факт, што ў першай частцы верша стаіць прыметнік **мѣдрѣ**. Кампозіта **цѣломѣдрѣнѣ** (калька грэч. σφφρων) была вядома стараславянскім тэкстам. Прыняццю такой гіпотэзы ў пэўным сэнсе перашкаджае тое, што гэтая кампозіта (і аднакарэнныя ўтварэнні) не сустрачалася ў тэкстах стараславянскіх евангелляў, але толькі у Супрасльскім рукапісе, Сінайскай еўхалогіі, зборніку Клоца і Хіландарскіх аркушах (Цейтлин 1986, 266).

У большасці польскіх тэкстаў назіраецца пераклад *szczyrymi*. Ён таксама мае цікавыя сувязі з названымі вышэй лексемамі. З аднаго боку, этымалогія гэтай лексемы, што выводзіцца ад і.-е. *skēi-/skēi- 'рэзаць, аддзяляць' (Pokorny 1959, 730), здаецца, супярэчыць семантыцы, прыгаданай вышэй (параўн. 'непашкодзаны, несастаўны'). Аднак першаснае значэнне грэч. ἀκεραῖος, на падставе якога ўзнікае пераноснае 'цэлы, непашкодзаны', – гэта 'нязмешаны, чысты', а праслав. *cist- узыходзіць да таго ж самага кораня і.-е. *skēi-/skēi-.

Можна таксама знайсці сувязь паміж паняццямі чыстага і цэлага. Дапамагаюць у гэтым найменні Багародзіцы – **Пречистая** і **Чистая**. Яны перш за ўсё звязаны з яе цнатлівасцю – *Bogárodzice zázwdy czystey Máryey*

(Słownik polszczyzny 1971, 350) (параўн. дѣвство чисто (Кир. Тур. 415) ў таксама ў сербскіх помніках – вѣ дѣвствѣ чистотно прѣбывати; штъ дѣвы чистык (Данчић 1863–1864, 467–486). Цнатлівасць жа, безумоўна, звязваецца з паняццем цэласнасці *Bóg mój z miłością swego / zachował mię do tego czasu całą / y niepokalaną* (Słownik polszczyzny 1970, 127), параўн. вѣскрсе цѣломъ печатемъ у гроба, тако бо и рожься, не врѣди матерня дѣвства печати (Кир. Тур. 424); таксама ў чэшскіх казаннях пра дзявочую чысціню Божай Маці гаворыцца як пра цэласнасць – (*Maria ostavši v dievčieji cielosti* или *v panenske cielosti* (Gebaur 1970, 127).

Даследаванне тэкстаў на роднасных мовах, якія ўзніклі на адной падставе і звязваюцца з адным і тым жа тэкстам-вытокам, вельмі цікавае перш за ўсё таму, што дазваляе выйсці за межы лексічнага значэння ў транссемантычныя вобласці чалавечай свядомасці. Пры аналізе слоў, якія занімаюць у тэксце аднолькавыя пазіцыі, ствараецца нешта накшталт семантычнай сферы, якая аб'ядноўвае функцыянальна падобныя моўная адзінкі. Такая семантычная сфера з'яўляецца ў пэўным сэнсе парадыгматычнай групай, створанай, аднак, не на падставе слоўнікавых дэфініцый, якія заўсёды нясуць на сабе адбітак свядомасці аўтара слоўніка, але адлюстроўваюць калектыўны розум носыбітаў мовы таго часу.

Крыніцы і скарачэнні

- Ап. И. Фед. – Апостол. Львов: печ. Иван Федоров, 15.11.1574.
 Ап. Мам. – Апостол. Вильно: Тип. Бр. Мамоничей, 1591.
 Гр. Наз. – Будилович А. XIII слов Григория Богослова в древнеславянском переводе по рукописям Императорской публичной библиотеки. СПб., 1857.
 Мар. – Ягич И.В. Мариинское четвероевангелие с примечаниями и приложениями. – Грац 1960.
 Кир. Тур. – Кирилл Туровский. В Новую неделю; О мироносицах / Публ. И.П.Еремина // ТОДРЛ. 1957. Т. 13.
 Острож. – Библия. Острог: печ. И. Федоров, 12.08.1581.
 Brzest. – Biblia Święta, to jest księgi Starego y Nowego Zakonu własnie z żydowskiego, greckiego i łacińskiego na polski język z piinością i wiemie wyłożone. Brześć Literwski, 1563.
 Bud. – Nowy testament z nowu przełożony, a na wielu mieiscach za pewnemi dowodami od przysad przez S. Budnego oczyszczony i krótkemi przypiskami po kraiach objaśniony... Łosk, 1574.
 Gd. – Biblia Święta, to jest księgi Starego y Nowego Przymierza z żydowskiego na olski przetłmaczone. Gdańsk, 1632.
 Kir. Tur. – Kirill von Turov. Gebete. Slavische Propylaen. 1965. Bd. 6.
 Nieśw. – Nowy Testament. Z greckiego na polski język z piinością przełożony. Nieśwież, 1563.
 Wuj. – Biblia, to jest księgi Starego i Nowego Testamentu, edycyi Wulgaty tłumaczenia X. lakuba Wuyka w Krakowie 1599 roku wydane.

ЛІТАРАТУРА

- Вейсман А.Д. Греческо-русский словарь. СПб., 1899.
 Данчић Ђ. Рјечник из књижевних старина српских: В 3 т. Београд, 1863; 1864. Т. 1.
 Немировский Е. Возникновение книгопечатания в Москве. М., 1964.
 Потенция А.А. Эстетика и поэтика. М., 1976.
 Словарь русского языка: В 4 т. М., 1986. Т. 2. С. 656.
 Цейтлин Р.М. Лексика древнеболгарских рукописей X–XI вв. София, 1986.
 Gebauer J. Slovnik staročesky: V 2 d. Praha, 1970. Del. 1.
 Kie m e n s i e w i c z Z. Historia języka polskiego; W 2 t. Warszawa, 1965. Т. 2.
 L i n d e S. B. Słownik języka polskiego: W 5 t. Lwów, 1860. Т. 3.; 1860 [a]. Т. 4.
 P o k o r n y J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. Bern, 1959. Bd. 1.
 Słownik polszczyzny XVI w: W 8 t. Warszawa; Kraków, 1970. Т. 3; 1971. Т. 4.
 The Greek New Testament. Stuttgart, 1983.
- Кожынава Ала Андрэўна** – доктар філалагічных навук, дацэнт кафедры тэарэтычнага і славянскага мовазнаўства БДУ.